

MAGYAR MILLENNIUM

Gyógyszerészet 44. 288–293. 2000.

A MAGYAR GYÓGYÍTÁS ÉVSZÁZADAI V. rész. Fertőző, anyagsere-, daganatos és bőrbetegségek, elősködők

Dr. Grynaeus Tamás

Fertőző betegségek

Elsőnek talán a *csomát* (csama, csuma) említhetjük, mint ami előfordulhatott korszakunkban. E szó összetett helynevek, és Chomoz, illetve ehhez hasonló személynevek formájában fordul elő. Föltételezve, hogy abban a korban a csoma-csuma a (bubós) pestist (is) jelentette, a pestisjárványok elvi lehetőségét annak terjesztője, a vándor-patkány akkori magyarországi előfordulása is alátámaszthatná (első följegyzése: 1138). A 14–15.sz.-i pestisjárványokról már okleveles adatokat találunk (1347–1349, 1367, 1374, 1380, 1410, 1454, 1455, 1472, 1473, 1474, 1509, 1520), valamint ismert az erre vonatkozó 1590:38 tc.: „a pestilentiae morbo percussae”; az elnéptelenedő falvakban az adóterhet mérsékelni kell. (Lipp, majd Simonyi gondoltak arra, hogy a keszthelyi avarkori temető egyik részében zsúfoltan található, melléklet nélküli sírjaiba a justinianuskori nagy pestisjárvány (VI. sz.) áldozatait temethették).

A csoma-csomón kívül föltehetően a hagymáz, dög, iz, kanyaró és kelés finnugor szavak utalnak fertőző (járványos) betegségekre. *Bánfilhunyadi (Mogyoró) Benedek* ref. püspök szemléletes leírása „az mirigh halalrol” már későbbi időből (1577 k.) való.

Sz. István, Sz. László, Sz. Gellért, B. Margit legendái több (bél)poklos csodás gyógyulásáról tudósítanak. A poklosverem, -telek, -telke, -völgy, -háza, -berke, -fenyér, -tó, -szigete és a Poklosi valamint a Villa Leprosorum (1200 k.) helynevek (1181-től) utalnak a kiteszított leprások elkülönített lakó-, őrzőhelyére („Ad. quondam cavernam, que vulgo poklosverem nominatur”, 1234). Esztergomban a bélpoklosok külön temetőjéről is tudunk (1279). A „veteve yt ez munkas vilagbele es leyn halalnek és pokulnek fese” jól egyezik „pokol fészkeiben”, „pokol fészkes fenekén” és hasonló szólásainkkal. A szó tehát nemcsak vallási fogalmat jelölhetett, hanem súlyos, ismert betegséget is.

Tuberkulózisra utaló csontelváltozást találtak népvándorláskori kéztöcsontokon, továbbá leírtak kérdésesen tbc-s eredetű avar-, illetve Árpád-kori csigolyaelváltozásokat is. Biztosan tuberkulotikusak egy fiatalon (18–22 éves korában) elhunyt nő (Sükösd, 7–8. sz.) csontváz-elváltozásai. Ezen spondylarthritis tuberculosát, gibbust (púpot) (v. ö. ezt az első ízben 1408-ban följegyzett Pupus személynévvel!), kyphoscoliosist, és mindkét oldali csípőízület tbc-s megbetegedésére utaló jeleket észleltek. Ezen kívül további spondylitis tuberculosa, valamint coxitis tuberculosa esetek is ismertek. A zalavári anyag-

ból ismertté vált egy 15–16 éves gyermek öt hátszigolyára kiterjedő, s valószínűleg halált okozó megbetegedése.

Különös és elgondolkodtató, hogy a tbc-s leletek zöme az *avar korból* származik, míg honfoglaláskori egy sincsen! Ha ez helytálló (és nem a kis esetszám torzítása), akkor oka tisztázandó, és ez is egy érv az avarkori népesség ismételt hangoztatott „egészségesebb” volta ellen.

Feltehetően gennykeltő kórokozók (v. ö. a finnugor 'ev' szóval!) játszottak szerepet a fog-, fül- és melléküreg-gennyedések létrejöttében. Szintén gennykeltő kórokozó hozza létre a bőrbetegségeknel feltételeselem említett ótvart is.

A kerpusztai temető elemzésében a temető belsejében elhelyezkedő gyereksír-csoportról feltételezik (bizonyíték nincs!), hogy azokba egy *járvány* gyermekáldozatait helyezték el. Hasonló feltevés született a szakcsi temető-maradvány leírásában is (a kis mélységben feltárt 9 sír mindegyike, s valószínűleg az elpusztult további 8 is gyereksír volt). Ismert a káli, mőzsi és sándorfalvi temetők gyereksírjainak csoportos elhelyezkedése is.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a genetikai összefüggéseket sem. A pestis iránt genetikusan meghatározott okok miatt a „0” vércsoportú egyedek, a himlővel szemben viszont az A és AB csoportúak fogékonyabbak. A pestis tehát elsősorban a „0” vércsoportúakat, míg a himlő az A, AB csoportúakat szelektálja az adott populációból. Az ismétlődő, endemiás betegségek szelektációs hatása erősebb, mint a múltó járványoké. A középkori magyar temetők egy részében az „A”, más részében a „B” vércsoportúak vannak túlsúlyban, így a pestis szelektációs hatása elképzelhetőnek tűnik. (A különbségeket, természetesen etnikus-genetikus tényezők is okozhatják!). Hasonló szelektációt végezhetett a malária is: tudott, hogy az „A” vércsoportúak megbetegedése súlyosabb, mint a „B” csoportúaké.

Az MTT leírása szerint az egyik Észak-Kínában hadakozó mongol sereg emberei és lovai „ragályokban szenvednek”; baskiroknál ismert egy lábasjóság közötti dög-vészről, 1443-ból való tudósítás.

Anyagsere-betegségek

A már említett fog-caries mellett a C-vitaminhiány okozta skorbut és a D-vitaminhiány okozta gyermekkori rachitis, illetve felnőttkori osteomalacia esetekről tudunk korszakunkban.

Felismerték-e a skorbutot, gyógyították-e, és ha igen,

hogyan, nem tudjuk. *Djaeskov* szerint obi ugor rokonnépeinknél friss, nyers hal- és rénszarvashússal, meleg rénszarvasvérrel, avas halzsír-, és halolajjal, lótrágyával és rénszarvas-ször főzetével gyógyították a skorbutot. Lapoknál is rénszarvasvérrel (melegen, vagy véres kolbász formájában), fekete áfonyával és egyéb bogyókkal kezelik. Erre az indikációra is gondolhatunk a kárhoztatott nyers hús-evéssel és friss vér-ivással kapcsolatban! A szibériai vadászok a frissen elejtett állat májából vagy szívéből nyersen megették egy darabkát, az állat *erejét*. E gyakorlat mágius(nak tűnő) indoklása racionálisan is értelmezhető preventív eljárás.

A közel azonos létszámú és korú, egymástól alig néhány km-re fekvő Szob-kiserdei (10–11. sz., 82 sír) és Letkés-Téglavető I. (960–1100, 91 sír) temetőben feltűnően különbözik a rachitis gyakorisága (*Bakay, Lengyel*): 1,2%, ill. 1,2%-ban fordul elő (tízszeres differencia!). Hasonlóan különbözik a két temetőben a felnőttkori D-avitaminosis (osteomalacia) előfordulása is: 2,4% ill. 11,2%. Nemek szerinti megoszlása – ha ilyen kis esetszámból reálisan lehet következtetni – különös: Szobon *csak nőknél* fordul elő, Letkésen mindkét nemből, de férfiaknál kétszer (!) gyakrabban, mint nőknél. Ebből azt az óvatos feltevést lehet megfogalmazni, hogy a reprodukív életkorban lévő nőknél – feltehetőleg a terhességek miatt – súlyosabb lehetett a betegség. A 12 rachitises gyermek elhunytakor átlag 4,6 éves volt (szélső értékek: 1,5 és 10 év), tehát közvetve a kisgyermekkori halálozás egyik komoly tényezője lehetett az angolkór. Ezzel szemben viszont Zalavár-Vár (9–11. sz.), Gáva-Piactér (10–11. sz.) és Zalavár-Kápolna (11–12. sz.) temetőiben (összesen 660 csontvázon) egyetlen esetben sem észleltek rachitises jelet (*Nermeskéri, Harsányi*). A D-vitaminhiány tehát vizsgált korszakunkban sokfelé, egyenetlenül elterjednek mondható betegség lehetett. Az egyes temetőkben észlelhető magasabb százalékos aránya a populáció lakás- és táplálkozási viszonyaival is szorosan összefüggethető.

Daganatos betegségek

A daganatos betegségekre csupán az elsődleges (primer), jó- vagy rosszindulatú, nemcsak csonttumor okozta csontelváltozásokból, illetve valamilyen rosszindulatú daganat csonttáttételéből tudunk következtetni. Mivel azonban csak bizonyos daganatok adnak csonttáttétet (gyakorisági sorrendben: pajzsmirigy carcinoma, hypernephroma, emlő- és prostatacarcinoma, bronchus carcinoma és a melanoma malignum, a többi carcinomaféleség és a sarkomák sokkal ritkábban, agydaganat soha), ezért a felismerhető rosszindulatú daganatok köre szűkül, s még tovább szűkíthető, ha az egyén nemét is figyelembe vesszük (emlőrákattét gyakorlatilag csak nőknél; prostatacarcinoma áttét csak férfiaknál fordulhat elő).

Csontleletek alapján nem különíthető el valamilyen rosszindulatú daganat többszörös (osteolyticus) áttéte, ill. a myeloma multiplex. Ilyen esetek az avar- és Árpádkori anyagban egyaránt találhatók.

A vonatkozó irodalom alapján végzett összeállításból

– amennyire ilyen kisszámú esetből szabad következtetni – kiderül, hogy két kivétellel az összes (15) intracranialis és metastaticus koponyacsont-tumor, valamint további 3 metastaticus tumor férfiaknál (illetve 1 fiúgyermeknél) fordult elő. Ez u.i. eleve megkérdőjelezheti a diagnózisok helyességét, illetve felvetheti annak – csekély – lehetőségét, hogy a női esetek elsikkadtak. (Ha a férfi eseteket észrevették, miért ne vették volna észre a nőket is?). Majdnem képtelenségnek tűnik, hogy több századon át, különböző helyeken élő populációkban egyetlen női tumoros eset sem lett volna, vagy pedig tumor-pathológiai szempontból igen érdekes – egyelőre nem magyarázható – jelenséggel állunk szemben.

Józsa recens statisztikai adatokkal magyarázza a felismert daganatos esetek kis számát. Az elsődleges csontdaganatok u.i. az összes daganatnak csak néhány százalékát alkotják, a lágyrészek daganatainak pedig alig 10%-a képez csonttáttétet. (Más szóval a csontleletek vizsgálatokor a belszervi daganatok 90%-át nem ismerhetjük föl.)

Bőrbetegségek

A finnugor eredetű „var” főnév és „fakad” ige mellett a bolgár-török eredetű „csés” (= ragya) és „szeplo” szavunk, valamint a Soproni Szójegyzék (1435 körül) „koszmó” és „kelés” szavai őrzik emléküket. A Gellért legendában említetik „egy parasztember, akinek var(as fekély) volt a fején, és külseje visszatásító volt”; ezért a gyógyulást keresőt „nem engedték belépni a monostor kapuján”, hanem azon kívül gyógyították meg. A „Varas” személynév 1279-től kezdve különböző alakokban előfordul (Warasbolog, Varaskezew, Waraskezeu).

Egy napjainkban közölt baskir (karagaj-kipszak) általa meséből is tudjuk, hogy az *ótvar* (és a következtében kialakult kopaszság) oly gyakori volt, hogy személynév és csúfolódó szövegek is kialakultak az idők folyamán. Itt persze nemcsak a szigorúan vett ótvarrá (impetigora), hanem külsőleg, látszólag hasonló, akkor még el nem különített más kórformákra (pl. favus, az *Achorion schönleini* gomba által okozott haj- és bőrbetegség) is gondolhatunk. Az ótvarral nyenyec (jurák-szamojéd) varázsénekben is találkozunk: „...ótvaradó nagyapám (hadd hallom) szavadat!”. A fej ótvaros kopaszságát *Sesztalov* is említi a voguloknál. *Kodolányi* pedig arról tudósít, hogy az osztják nők ótvar miatt gyakran erősen megritkult hajukat díszes hajfüggőkkel pótolták. Ami a kopaszságot illeti, korai okleveleinkben gyakran szerepel a Tar és a Kopos (1248) személynév, illetve családnev. Ez, és a Vár. Reg.-ben szereplő „calvus” jelentésű Tarca és Albertus Thar ispán neve (1492) természetesen más okból kialakult kopaszság jelzésére is szolgálhatott, de a fogalom meglétét és használatát jól mutatja.

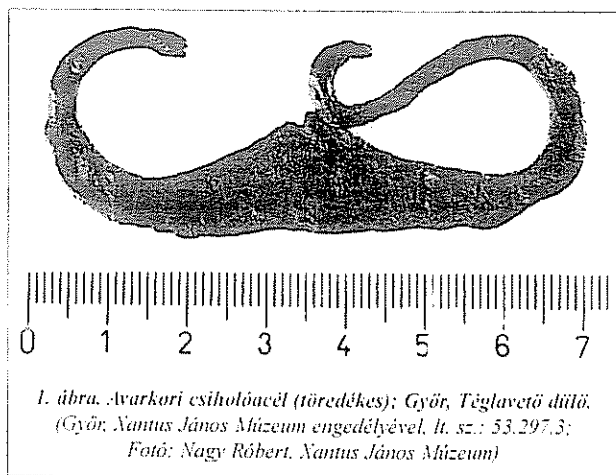
A *szemölcs* (összefüggő szövegben először csak az ún. bagonyai ráolvasásban 1488, semelchew), a *süly* és esetleg a *sömör* helytálló finnugor etimológiája utalhat arra, hogy a szó, ill. fogalom vizsgált korszakunkban meglehetően, függetlenül attól, hogy mit értettek alatta.

A bőrről szólva nem hagyhatunk említés nélkül egy

Kálmány Lajos (1893) följegyezte magyarkanizsai teremtésmondát, mely szerint a bűnbeesés előtt az ember egész testét *köröm* borította. Vogul párhuzama megdöbbenően hasonlóan mondja el az eseményt. A Numi-Törem teremtette embereket a kutya őrizetlenül hagyta, s ekkor

„az Alvilág-Fejedelme az embereket a szívük környékén leköpte nyálával. Ekkor körömszerű bőrük meglágyult, csak a kezük ujjá hegyén maradt kevéske köröm, a lábuk ujjá hegyén maradt kevéske köröm. Ez az Alvilág-Fejedelme köpte nyál okoz fájdalmat, betegséget. A köldöke vágott embernek ez a köpet nyál okozza a fájdalmat, betegséget”.

Nem tudjuk biztosan, hogy az avar-, honfoglalás-, és Árpádkori férfi sírokban talált számos tűzszerzámot (csiholóvas, *1. ábra*; kova) gyógyításra használták-e, kik és hogyan? Recens krimi tatár és jakut adatok szerint bizonyos bőrbetegsége(ke)t rácsiholással gyógyítottak. Az ún. Szent Antal tűzét (korábban inkább az ergotismussal, ma többnyire az orbáncsal azonosított bőrbetegség; erről még a továbbiakban lesz szó) hagyományos magyar gyógyítók mai napiglan így orvosolják, s ez a magyarságnál ethnospecifikus eljárás.

1. ábra. Avarkori csiholóacél (töredékes); Győr, Teglavető díllő. (Győr, Xantus János Múzeum engedélyével, lt. sz.: 53.297.3; Fotó: Nagy Róbert, Xantus János Múzeum)

A haj jellegére, illetve a színekomplicióra utalnak a Boglas (1327), a latin Crispus (1330, jobbagy neve!) és a Sceuke (1234), Vörös (1211), Feketeh (1211) személynevek. A korabeli hajviselet rekonstrukcióját a leletek és ábrázolások alapján számos régészünk megkísérelte.

Élősdiek

A Szent László legenda szövegétől eltérő falkép-sorozatok egyik jellegzetes jelenete a „fejbe nézés”, azaz tetvézés, ami a megtisztelés, a szeretet jele volt. *Demény István Pál* vizsgálataiból is tudjuk, hogy a sztyeppe népeknél a fej- és ruhatetű megszokott, általános, nem szégyellnivaló dolog volt. A MTT ismételt használja a „tetűnyi életem” kifejezést, az akadémikusok pedig így festi:

„fényes nappal szívedet gyötörném,
tetű lennék *gallérod*ban,
tüske lennék *nadrágod*ban”

Ibn Fadhlán leírja (921–922), hogy a baskirok a ruháikban talált tetveket *csemegeként* fogyasztják, a „*tetves baskurt*” becsmélés mind a mai napig fennmaradt. A Geszer eposzban is számos helyen előfordul szitok-, ill. becsmélésként: te tetvek tetve, tetűkergető, tetűfészek stb.

A „tetű” és „nyű” finnugor eredetű (v. ö. a korábban már említett Nuhu (= nyü) és Fergudi szavakkal), míg a „serke” szó bolgár-török jövevényszó nyelvünkben. Az eddigi irodalomban a „fejbe nézést” a sztyeppe kultúrában honos szokásként említették (*Vargyas*, 1976), holott – az idézett nyelvi adatokkal egybehangzóan – osztják (chanti) hősénekekben is ismételt előfordul:

„...üstökös-orosz-ember-leánya ángyomat
vadbőrös térde végénél fogva közel húzom.
Emberfia sok fűrtben dús fejemet
nyusztos térde végére odahelyezem...
... sok fűrtben dús fejem csontos fejű sok tetűtől
imemegtelt,
csontosfejű sok bolhának sokja gyűlt össze.
Fehér-daru prémet-öltött-üstökös-soBar-nő ángyikám
a csontosfejű tetűnek sokját öli,
a csontosfejű sok bolhának sokját öli”....

Ennek vogul változata:

„...Meg is érkezett Hamit Zavjalovo vidékére a hűgával, akinek nem volt más dolga, mint tetvézni bátyja fejét, s ilyen módon elaltatni őt...”

A fejbe nézés jelenet keleti – obi ugor, szibériai hősének –, ill. magyar balladamotívuma (ld. alább) azután – töredékesen – nyugatra került. (Így pl. Torriglia, Genova vidéki olasz mesébe is, szinte azonos kifejezéssel: „*guardami un po' in testa se ho dei pidocchi*”, azaz „nézz egy kicsit a fejembe, vannak-é tetveim”.)

Megjegyzendő, hogy a fejbe nézés nem minden esetben a kedveskedés-gyengédség kifejező eszköze, van amikor keserű-kényszerű kötelesség, mint pl. a Kodály gyűjtötte Bér-i (Nyitra m.) változatban. A lánytársaival játszó Szép Ilonát öreg férje e szavakkal hívja:

„...Gyere haza Szép Ilona
Mer nem azért vettelek el (hogy t.i. játssz)
Hanem azért vettelek el,
Koszos fejem keresgetni,
Koszos fejem keresgetni,
Rühes hátam vakargatni...”

Másrészt: a fejbe nézésnek lehet figyelem-elterelő, (éberséget) elaltató szerepe is, mint a fentebb említett volt-ják változatban, egy mordvin mesében, némelyik Molnár Anna-ballada variánsban, vagy egy jankováci (Torontál m.) szerb (valószínűleg bolgár eredetű) apokrif-kozmogo-

nikus mondában: Isten tetveszi a Sátánt, hogy éberségét elaltassa, és Bátori András gyimesi csángó mondájában.

E szokás és motívum továbbélése figyelhető meg a Molnár Anna ballada típusban, népmesékben, Heltai 100 fabulájában (1566): „...és elméne a férfiú mellé, és hozzá kezdé magát törteni, és nagy szeretetet hozzá mutatni. És untalan fejébe néz vala ... mindön térdén alonnék a férje”.

Avar-, honfoglaláskori sírokban és budai középkori kútban talált sűrűfűsűknek díszítő-óvó szerepükön kívül élősdiek elleni, használati szerepet is tulajdoníthatunk. Ezen kívül csak az utazók tapasztalatai, följegyzései említik a steppei népek élősdijeit. (Ha viszont a tetveség ilyen általános volt, akkor a (ruha) tetű terjesztette *kiütéses tifusz esetek-járványok* elvi lehetősége sem vethető el). A ruhadarabok rovartelenítésének (tetvetlenítés?) tatároknál szokásos módját Vámbéry írta le: a kifeszített ruhadarabot tűz fölött kifeszítve tartják és pálcával ütögetik. Az elkábult élősdiek behullanak a tűzbe (hasonló eljárásról II. világháborús orosz hadifoglyok is beszámolnak).

VI. rész. GYÓGYÍTÓK

Diószegi Vilmos munkássága nyomán magától értetődőnek tűnt, hogy a sámánok lehettek a honfoglalás és Árpád-kori magyarság gyógyítói. (A tunguz-gold *sámán* kifejezést a konvencióknak megfelelően használom, mert nem tudjuk (!), hogy a magyarságnál valaha élt varázsló-gyógyítók milyen névvel nevezettek. A *táltos* finnugor szó, azonban a táltos és sámán különböznek, ezért azonosításuk túlzott egyszerűsítés lenne. A táltos szó családnévként csak 1424-től kezdve mutatható ki, OklSz). A kezdeti lelkesedés és „divat” után megfogalmazódott kritikai-, és ellenvélemények azonban kérdéssé tették: volt-e még a honfoglalás korában jelentős szerepe a sámánoknak, s ha igen, milyen mértékű; ha nem, mikor és miért szűnt meg a sámánizmus jelentősége? És még tovább kérdezve: mi bizonyítja, hogy a sámánok mindenféle betegséget gyógyítottak?

Menandros híradásán kívül korabeli feljegyzésünk, emlékünk nincsen. Ő az 569. illetve 576. évi követjárásal kapcsolatban írja: „...szkita nyelven valami barbár igéket mormoltak, és dobbal nagy zajt csaptak [...], és örjögve és tajtékozva mintegy üzték a gonoszt [...]. Miután - mint vélték - elüzték a gonoszt, magát Z.-t (a követet) is átvitték a lángon”. (Ide kívánczik még egy 16. századi párhuzam is: „...csak csacsognak, zörögnek, ordítanak, discantolnak, énekelnek, kajálnak, bajálnak értelem nélkül, mint Baál papjai” [*Mélius J. Péter: A Szent Jánosnak tött jelenések magyarázata. Id. Botta I.: Melius Péter ifjúsága (1978)*]).

Így a sámánok tevékenységét, módszereit két úton közelíthetjük meg. A magyar nyelv és a mai néphagyomány sámánisztikus gyógyítására utaló emlékei felől, másrészt a finnugor és török népeknél napjainkban, illetve a korábbi évtizedekben megfigyelt és följegyzett sámánisztikus gyógyítások felől. Mindez – természetesen – a bevezetőben már jelzett tévedések veszélyével járhat. Ezeket nem

A magyar mondai hagyomány szerint a tetveket (bolhákat, szúnyogokat, legyeket) Sz. Péter (Mózes) teremtette porból, földből lusta emberek megdolgoztatására. A vogul változat az Alvilág-Fejedelmének tulajdonítja ugyanezt. Kohl-Larsen jegyezte föl egy öreg hegyi lapp meséjét a tetvekről: „Ibmel isten teremtette őket az első földi anya kívánságára, hogy legyen mivel foglalatokodjék idős korában. Nem csoda tehát, ha a mesélő véleménye szerint „a tetű hozzátartozik a lappok életéhez”.

Vámbéry leírja saját – kis híján végzetesen végződött – *skorpió marás* esetét és az alkalmazott gyógymódot. Turkomán útítársa Vámbéry végtagját a csipés helyétől proximalisan (a törzshöz közelebb) igen szorosan lekötötte: „mintha a bokámat ketté akarta volna vágni, azután szájával fölkereste hirtelen a sebhelyet, s oly erővel szívta, hogy megéreztem egész testemen. Őt azután csakhamar más váltotta fel”. A fájdalomában kiáltozót-vergődöt („a földön akartam szétzúzni fejemet”) erősen odakötötték egy fához.

részletezem, csupán jelezni kívánom, hogy a finnugor és török népek sámánisztikus gyógyításaiban a sok hasonlóság mellett eltérő vonások is vannak.

A rokonnépek hagyományai szerint a sámánok – potenciálisan – kettős, gyógyító és rontó hatalommal rendelkeznek. Nyoma a Szent László legendában is fölfedezhető: a szent sírjánál csodás *gyógyulások* történnek, de az őt becsmérő ember *megbetegszik* s csak bűne megbánása után gyógyul meg. A magyar anyagban – tudomásom szerint – először az egyik legkorábbi, 1565. évi kolozsvári boszorkánypörben találkozunk ezzel Botzi Klára vallo-másában: „Scientiam habeo *samandi vel dilacerandi*”, majd Bandinus jelentésében (1648): „ha...haragosuk van, legjobb eszköz a *bosszúra* a varázslás.

Ezen adatok és e kettősség fontos közösségi szabályzó szerepének ismeretében (*Wittkower, Weidman*) joggal feltételezhetjük, hogy a honfoglalóknál is meglehetősen kettős jellegük. Ezért tárgyalásunkban e kétféle tevékenységüket (hatalmukat) nem választjuk külön.

A *mai* hagyományos közösségekben azt látjuk, hogy a többé-kevésbé univerzális javasok, tudósok mellett számos specialista is működik, nálunk és a rokonnépeknél egyaránt. Időben visszafelé haladva is már igen korán volt, vagy lehetett bizonyos specializáltság. Az is lehet, hogy a „nagyobb hatalmú sámánok” voltak a mindent tudóbb gyógyítók, míg a kisebb tudásúak, hatalmúak a kevesebbhez értők. Így pl. a 17. század első felében Mandzsúriában, egy faluban 3–4 különböző tudományú („fokozatú”) sámán működött. Az előbbieken már említettem, hogy a sámán szó tunguz eredetű, s még néhány közép-szibériai nép használja így. A többi népnél „beki”, „bö” (mongol, burját, kalmük), „kam” (tatár); a szamojédoknál „tadibe”, finneknél-lappoknál „noita” és változatai fordulnak elő. Vogul elnevezései: najt-xum = férfi sámán; najt-né = sámán-nő illetve ezek tájnyelvi változatai. A

javasember: satep x'um a sat = ráolvasni, igézni, büvölni, rontó varázslatot üzni szóból. (Soati = gyógyító ráolvasás). Az is lehet végül, hogy egy személy különböző speciális funkcióira utalnak e nevek. A magyar orvos szót az „arba” varázsol jelentésű ótörök töből származtatja *Torma József* („arvas” = ráolvasás, „arvisci” = varázsló).

A betegség ellen a gyógyító állat- vagy ember alakú segítséget hív, ezek megmondják a betegség okát, a betegséget a beteg testéből kiszedik, kiszívják (talán ennek egyik változata a pohár-, bőgrevetés, szusztora stb. néven ismert gyógyító eljárás), vagy arról lenyalják, esetleg leköpi, leszarják, felöklelik, elkergetik, megtapossák, avagy elviszik (-vitetik) a pusztába, tengerbe. Más esetben meg (ki) fűjják, meghasított fába, bokorba szorítják, vagy átadják a betegséget (élőfénynék vagy élettelen tárgyaknak). Bas-kír analógia, hogy a rongybábuba üzött betegségek okozót a folyóba vetik. Az orvosló (véres) áldozatot igér a betegségek okozó(k)nak, illetve segítőinek. A beteget vérrel vagy zsírral bekenik, vagy friss állatbőrbe burkolják. A betegség neve tabu (mert a kimondás megidézést jelent!).

Kétségtelen tehát, hogy vannak sámánisztikus emlékek a magyar nyelvben és folklórban, s amennyiben a honfoglalás korában a sámánizmus már nem volt jelentős tényező, úgy ezek egy korábbi időszak emlékét őrzik. Kellott hogy legyenek kisebb és nagyobb közösségeknek általános és specializáltabb orvoslói, akik a kereszténység első századaiban is folytathatták hagyományos munkájukat, de ezt csak a trepanációkkal kapcsolatban lehetett valószínűsíteni. Ha azonban arra gondolunk, hogy a korábban már tárgyalt ősmagyarkori névadási szokások a 12–13. sz.-ig fennmaradtak; hogy Sz. Lászlónak milyen szigorú törvényeket kellett hoznia (nyilván élő gyakorlat ellen); hogy a balatonfőkajári bálványt a 13. sz.-ban találták meg; hogy a dobbal gyógyítás egyes helyeken a 20. sz. elejéig (!) fennmaradt – akkor nem tűnik valószínűtlennek, hogy elszigetelten, kisebb közösségekben archaikus gyógyítók még jóval a honfoglalás utáni időkben is működtek.

A Gyöng-Vásártér úti, 6. század végétől használt avar temető 227. számú – többtől el nem különülő – sírjában szokványos irányítású és helyzetű női csontváz nyugodott. Jobb kezefeje mellett feketére égett szilke volt. E körül, és egészen a jobb vállizületig felnyúlva egy kígyó csontváza feküdt. A kígyó feje hiányzott a sírból, tehát a temetéskor került oda. Nem lehet szó később odafurakodott kígyóról. Ugyancsak jobboldalt, a mellkas és a medence között szárnyacsontok is voltak, egyéb mellékletei pedig szokványosak (1. ábra). Az ásató régész, *Rosner Gyula* régészeti párhuzamot nem talált. Recens moldvai néprajzi analógia alapján (ezek száma talán növelhető lenne) óvatosan föltételezi, hogy a „közösség gyógyító asszonya” nyugodott volna a sírban. Föltéveszt alátámaszthatja, hogy a korabeli sírabló, aki „teljesen tisztában volt azzal, hogy mit hol talál”, bár a felnőtt sírok 90%-át kirabolta – ezt bolygatatlanul hagyta. Kérdezhetjük: társadalmi rangját tisztelte-e, vagy hatalmától félt még holtában is?

Különböző – latin és magyar nyelvű – írott emlékeinkben kevés adatot találunk a gyógyítók nevééről, fajtájáról, műveleteiről:

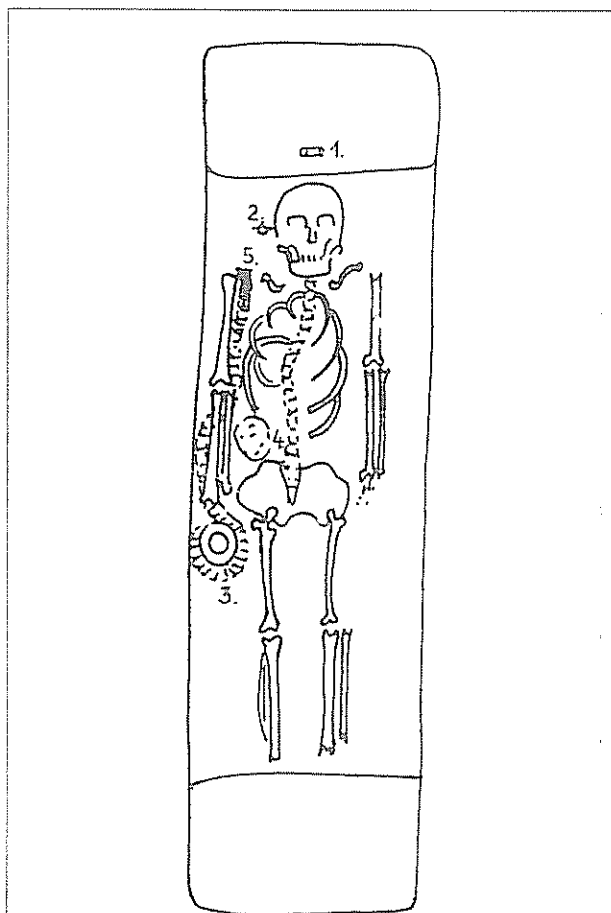
- 11. sz. eleje malefici, venefici
- 13. sz. eleje Wros (a „hivatalos” orvosok neve: magister, physicus), Latou (látó)
- 1358 Képes Kr. magus, pythonissa, aruspex
- 15. sz. első fele vruus, Borbel
- 1466 MK vruos
- 15. sz. m. fele orwos, bijvessek, baiolas, yghezes
- 16. sz. első fele byes-bayosok, baba (bába), Jokezew (csontra-kó), kenő
- 16. sz. m. fele yres ruha csináló

Hivatalos megítélésüket, „besorolásukat” három idézet eléggé szemlélteti (számuk szaporítható lenne):

„a byesekhez, bayosokhoz es neezekhez ne hayczatok, hogy megh ne foertoeztesetek ty lelkoetoeketh” (Jordánszky kódex, 1516–19):

„...tolvajok, paráznák, búbajosok és egyéb (e)féle latrok”... (1588):

(a mennyei Jeruzsálemből) „ki maradnac az ebec, az büuös báiosoc” (Károli G., 1590).

1. ábra: A Gyöng-Vásártér-i 6–7. sz.-i avar temető 227. sz. női sírjának rajza. Mellékletek: 1. Római hegyfőj-fibula töredéke a koponya mellett; 2. Bronz fülbevaló a koponya jobb oldalánál; 3. Feketére égett, korongolt szilke a jobb combnyak magasságában; 4. Szárnyacsontjai a jobb csípőlapát és a mellkas közötti területen; 5. Kígyó fej nélküli csontváza a jobb vállizületől végig a láb mellett, farka félkörben az edény körül. (A kígyó csontváza csak a temetéskor kerülhetett oda). Az ásató régész föltételezi, hogy a közösség gyógyító asszonya nyugodott a sírban. (Forrás: Rosner, Gy., 1971 (lásd irodalomjegyzék)).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bakay, K.*: Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. *Studia Comitatus*, 6. 1978.
- Csajkás, B.*: Csontgümőkör előfordulása egy klárafalvai népvándorláskori sírban. *Szegedi Város Múzeum Kiadv.* II./44. 46-48.
- Csefkő, Gy.*: Szállóigék, szőlásmódok. (Tanulmányok szőláskészletünk köréből). *MNyTK* 28. sz., 1930.
- Demény, I. P.*: Kísérlet László király kerlési kalandjának összehasonlító vizsgálatára. *Népmis. Dolg.* 175-184 (1981).
- Dienes, I.*: A honfoglaló magyarok. *Corvina Kiadó, Budapest*, 1972.
- Djacskov, F. I.*: Népi orvostörténeti emlékek az Ob északi völgyének őshonos lakosságánál. *Comm. Hist. Art. Med. suppl.* 11/12, 237-257
- Domokos, P. P.*: A moldvai magyarság [III.] (szerző kiad.). *Kolozsvár*, 1941
- Domokos, P. szerk.*: *Vatka meg Kalmez (Votják mondák és mesék)* Európa Kiadó, Budapest, 1974.
- Erdész, S.*: Kigyókultusz a magyar néphagyományban. *Studia folkloristica et ethnographica* 12., Debrecen, 1984.
- Éry, K.*: Reconstruction of the tenth century population of Sárbogárd on the basis of archaeological and anthropological data. *Alba Regia*, 8-9, 93-147, 1967/68
- Fehér, G.*: A bolgár-török műveltség emlékei. *Arch. Hung.* VII. (1931).
- Fehér, M. J.*: Középkori magyar inkvizíció. *Editorial Transsilvania, Buenos Aires*, 1967.
- Gombocz, Z.*: Sömör. *MNy* 20, 60-63, 1924.
- Gulya, J. (szerk.)*: A vízmadarak népe (Tanulmányok a finnugor rokon népek élete és műveltsége köréből). *Európa Kiadó, Budapest*, 1975.
- Házi, J.*: A Soproni magyar-latin szójegyzék. *MNy* 20, 149-168, 1924.
- Jung, K.*: A világteremtés dualisztikus (bogumil) legendáinak kérdéséhez. *Létünk* 19, 171-205 (1989).
- Kálmány, L.*: Világunk alakulásai nyelvagyományainkban (Mythológiai tanulmány). *Bába S. kiad., Szeged*, 1893.
- Kohl-Larsen, Ludvig.*: Rénszarvasok nyomában. *Gondolat Kiadó, Budapest*, 1967.
- Kőhalmi, K. (szerk.)*: Sámándobok, szőljátok (Szibéria őslakosságának népköltészet). *Európa Kiadó, Budapest*, 1973.
- Lakó, Gy. (szerk.)*: A magyar szókészlet finnugor elemei I-III. *Akadémiai Kiadó, Budapest*, 1967, 1971, 1978.
- Lammel, A.; Nagy, I.*: *Parasztbiblia*. *Gondolat Kiadó, Budapest*, 1985.
- Marsik, A.*: Generalizált tbc. megbetegedés diagnózisa egy avarkori csontvázon *Anthr. Közl.* 16, 99-103 (1972).
- Mészáros, Gy.*: *Magna Hungaria (A baskir-magyar kérdés)*. *Franklin, Budapest*, 1910.
- Mészáros, Gy.*: A szakcsi X. századi temető-maradvány. *Arch. Ért.* 89, 201-210 (1962).
- Nemeskéri, J.; Harsányi, L.*: Die Bedeutung paläopathologischer Untersuchungen für die historische Anthropologie. *Homo* 10, 203-226 (1959).
- Palla, A.*: A veszprémi puteus leprosororum. *Comm. Bibl. Hist. Med. Hung.* 22, 72-79 (1952).
- Rosner, Gy.*: Előzetes jelentés a Gyöngy-Vásártér úti avar temető feltárájáról II. *Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évk.* II/III. 85-221 (1971).
- Salamon, A.*: Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák. *Helikon Kiadó, Budapest*, 1987.
- Sesztaflov, J.*: Kék vándorutak (ford. Gulya János, Képes Géza). *Európa Kiadó, Budapest*, 1969
- Szabó, I.*: A falurendszer kialakulása Magyarországon. *Akadémiai Kiadó, Budapest*, 1966.
- Torma, J.*: Az ótvaros Tar (Baskir népmese). *Tiszatáj* 38, 59-70 (1984).
- Vargyas, L.*: A magyar népballada és Európa I-II. *Zeneműkiadó, Budapest*, 1976.
- Vargyas, L.*: A honfoglaló magyarság hitvilágának legfejlettebb rétege a nyelv és folklór tükrében. *EMN/3.*, 15-28 (1978).
- Vuorela, Toivo.*: A lappok világa. *Gulya*, 1975.
- Wittkower, E. D.; Weimann, H. H.*: Magic, witchcraft and sorcery in relation to mental health and mental disorder *Socialpsychiatry* 8, 169-184 (1969).
- T. Grynæus: *Centuries of the Hungarian medicinal practice. Part V: Infectious, metabolic, tumorous, dermatological and parasitic diseases.*
Part VI: Healers.

Szent János Kórház, Neuropszichológiai Osztály, EEG Laboratórium, Budapest, Diósárok u. 1. – 1125

PATIKABÜTOROK

Officinába, laborba, öltözőbe, irodába. Egyedi elképzelések szerint, a legkorszerűbb szerelményekkel, referenciákkal.
A helyszíni felmérés, konzultáció és az árajánlat ingyenes az ország egész területén.

Praktikum Bt.

Telefon/fax/Üzenet: 06-1-215-4533, Mobil: 06-30-919-0565

E-mail: vinczea@mail.datanet.hu